

olduğu gibi usulün de ihtiyaç halinde nafakalarının karşılanması ve kendilerine bakılması fûrû üzerindeki hakları arasındadır. Usul din farkı bulunmaması şartıyla miras açısından da birtakım haklara sahiptir; bazan ashâbü'l-ferâiz, bazan asabe, bazan da zevî'l-erhâm grubuna girer ve ölene yakınlığına göre mirastan pay alır. Usulün dede yetiminde görüldüğü üzere mirastan pay alamayan, ihtiyaç halindeki fûrûna vasiyette bulunması men-duptur.

Nafaka hakkından dolayı usul fûrûna, fûrû da usulüne (oğul veya torun anne baba, nine veya dedesine) zekât veremez. Mâlikîler'e göre dede ve torunun birbirine karşı nafaka sorumluluğu olmadığından bunlardan biri diğerine zekât verebilir. İhtiyaç durumunda dinî-malî yükümlülüklerin yerine getirilmesinde de fûrû ve usul birbirine yardım eder, meselâ birbirlerinin fitrelerini öderler. Yaşlıların bakım ve nafakasının toplumun genelinden, devlet veya başka kurumlardan ziyade kendi ailesi tarafından üstlenilmesi hem güzel ahlâka ve silâ-i rahim emrine daha uygundur, hem de malî yükümlülüklerin ve sorumlulukların dağıtılması yoluyla daha etkilidir. Birçok âyette Allah'a şirk koşma emrinden sonra ikinci sırada anne babaya iyilik (ihسان) vazifesinin zikredilmesi, onlara saygısızlığın yasaklanması, sevgi ve merhametle davranılmasının emredilmesi konunun önemini gösterdiği gibi usulü teşkil eden bütün hısımlara yönelik davranışın da esasını oluşturur. Çocukların bakımevlerinde değil aile ortamında kendi ailelerinin sevgisiyle büyüme hakları bulunduğu gibi yaşlıların da yaşlılıklarını kendi aileleri içinde geçirmeleri esastır. Başta ebeveyn olmak üzere usulün maddî ve mânevî ihtiyaçlarını karşılamaya, huzurlu yaşamlarını sağlamaya çalışmak, onlardan şikâyetçi olmamak, kusurlarını örtmek, iyiliklerini anmak, hayatta iken ve öldükten sonra onlara dua etmek, onlar adına hayır işlemek dinin emrettiği güzel ahlâk kaidelerindedir.

Usulün bulûğa ermemiş fûrû üzerinde velâyet ve te'dib hakkı vardır. Burada öncelik babaya aittir. Daha sonra dede ve diğer usul bu hakkı kullanır. Baba ve dedenin yokluğunda evlendirme velâyetinde usul hısımlarının mı fûrû hısımlarının mı öncelik taşıdığı tartışmalıdır. Usulün fûrû üzerinde mal velâyeti de söz konusu olup küçüğün malî üzerinde koruma ve ihtiyaçlarını karşılama gibi tasarrufları câizdir. Öte yandan küçüğün malını zarara uğratmadan satma veya onun adına satın

alma hususunda sadece baba ve onun yokluğunda dede yetkilidir. Usulünden izin alınmadan fûrû yolculuğa çıkarmak câiz değildir. Küçük yaştaki fûrû müslüman olma hususunda usulüne tâbidir. Yetişkin fûrûun genel seferberlik durumu dışında anne ve babanın, onların yokluğunda diğer usulün iznini almadan cihada katılması veya hizmete ihtiyacı bulunan usulün izni olmadan yolculuğa çıkması câiz görülmemiştir. Öte yandan erkek usulün özellikle maddî imkânı bulunmayan yetişkin fûrûunu evlendirmesi vâcib görülmüştür.

Şahitlik, borçlar ve ceza hukuku bakımından da usul ile fûrû arasında bazı özel hükümler söz konusudur. Başkalarına haksızlık yapılmasını önlemek kadar aile ilişkilerini bozabilecek hususların da önüne geçmek amacıyla kişinin kendi usul ve fûrû lehinde şahitlik yapması veya hâkim sıfatıyla kendi usul ve fûrûunun davasında hüküm vermesi câiz kabul edilmiştir. Usulün fûrûa yaptığı hibeden dönmesi uygun görülmemiş, ancak bazı şartlarla buna izin verilmiştir. Temerrüd hariç usulün fûrûa olan borcu için hapsedilmesi, aralarında nafaka yükümlülüğü bulunması dolayısıyla fûrûun malını çalma durumunda had cezası uygulanması söz konusu değildir. Benzer şekilde usulün fûrûna yönelik işlediği kazif ve katil gibi suçlarda da had cezası uygulanmaz.

BİBLİYOGRAFYA :

Süyûti, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, Beyrut 1403/1983, s. 263-265; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, Beyrut 1400/1980, s. 331-333; Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, II, 401-402, 404; III, 16-17, 33, 63, 97, 174, 451, 454; IV, 162, 499, 500; Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Çamzü 'uyûni'l-beşâ'ir*, Beyrut 1405/1985, III, 420-425; Muhammed b. Ahmed ed-Desûki, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), II, 225, 251, 419, 504, 505; IV, 94, 168; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* (Kahire), I, 654-655; III, 33, 615, 621-627, 631, 633; IV, 25, 50, 133, 295, 474; VI, 174, 698, 792-797; Hilmi Ergüney, *Türk Hukukunda Lügat ve İstihlâk*, İstanbul 1973, s. 476; Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü*, Ankara 1996, s. 844, 851; "Aşl", *Mv.F*, V, 56-58.

MEHMET BOYNUKALIN

USUL

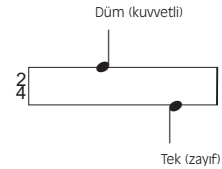
(أصول)

Türk mûsikisinde belli düzümlerden yapılarak kalıp halinde tesbit edilen ölçülere verilen ad.

Türk mûsikisinin metrik sistemiyle ilgili bir konu olan usul, vuruşlarının kıymeti birbirine eşit veya eşit olmayan, fakat mutlaka kuvvetli, yarı kuvvetli ve zayıf zaman-

larının belli bir şekilde sıralanmasıyla meydana gelen, belli kalıplar halinde tesbit edilmiş sayı yahut vuruş gruplarıdır. Kuvvetli, yarı kuvvetli ve zayıf zamanların (vuruşların) değişik biçimlerde sıralanması ve bu vuruşların kıymetlerinin değişik oluşu usuller arasındaki farklılaşmayı teşkil eder. Türk mûsikisi, makamlarında görüldüğü gibi usul bakımından da çok zengindir. Usul vuruşları için "darp" kelimesi kullanılır. Usulü meydana getiren unsurların en önemlilerinden biri düzümdür. Usulün iç yapısıyla ilgili olan düzüm "kısa zaman içinde uygunluk" şeklinde tanımlanabilir. Usul, "zamanın kalıplaşmış durumu" veya "değişik düzümlerin birleşmesinden meydana gelen ve kalıp halinde belirlenen ölçü" diye de tarif edilebilir.

Herhangi bir yere elle, birinciler kuvvetli olmak kaydıyla 1, 2, 3 yahut 1, 2, 3, 4 vb. şekilde vurulursa bunu dinleyen müzikal kulağa sahip kişi üçerli, dörderli vb. gruplar vurulduğunu anlar. Çünkü zaman içindeki uygunluk birbirini düzenli aralıklarla takip eden kuvvetli vuruşların gelmesiyle sağlanabilir. Buna göre düzümden sonra dikkati çeken önemli unsur vuruşlar ve bu vuruşların kuvvetli veya zayıf oluşudur. Düzüm, genellikle usulü teşkil eden parçaların bir kısmı olabildiği gibi bazan başlı başına bir usul olarak da düşünülebilir. Düzümün klasik nazariyat eserlerindeki adı "ikâ"dir. Bu tabir eski dönemlerde yanlışlıkla usul yerine kullanılmıştır (bk. İKÂ'). Bir usulün meydana gelebilmesi için en azından bir kuvvetli ve bir zayıf zamana ihtiyaç vardır. Bu bakımdan bir zamanlı usul olmaz.

Türk mûsikisinde usuller önce basit ve birleşik (mürekkep) diye iki gruba ayrılır. 1. Basit usuller: Terkibine başka bir usulün girmediği usullerdir. Türk mûsikisinde iki zamanlı nîm-sofyan ile üç zamanlı semâi usullerinden başka basit usul yoktur. Bu iki usul diğer bütün usullerin terkbine girer. 2. Birleşik usuller: Terkibinde iki veya daha fazla usulün karıştığı usullerdir. Türk mûsikisinde dört zamanlı sofyan usulünden itibaren bütün usuller birleşiktir.

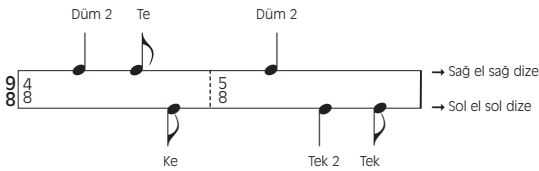
Usuller ayrıca hacimleri itibariyle ikiye ayrılır: 1. Küçük usuller: İki zamanlıdan on

USUL

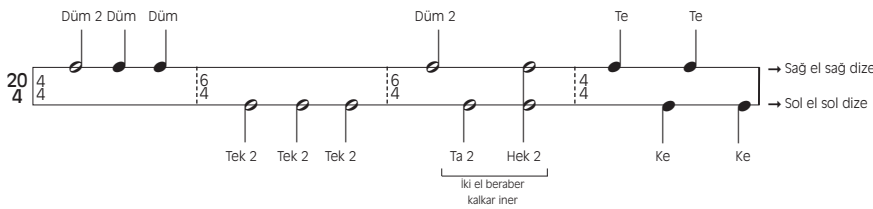
beş zamanlıya kadar (on beş zamanlı dahil) olan usullerdir. Diğer bir nazariyeye göre ise on zamanlıya kadar usuller küçük, ondan daha büyük usuller ise büyük usullerdir. Ancak bu konu halen tartışmalıdır. 2. Büyük usuller: On altı zamanlıdan başlayarak büyüğe doğru sıralanan diğer usullerdir. Diğer bir nazariyeye göre büyük usuller on bir zamanlıdan başlar. Usuller şekil olarak yatay ve birbirine paralel çekilmiş iki çizgi üzerine nota kıymetleriyle gösterilir. Üstteki çizgi sağ elin, alttaki çizgi sol elin vuracağı darpları gösterir.

Türk müzikisinde usuller sağ ve sol elleri sağ ve sol dizlere vurmak suretiyle uygulanır. Vurulan her parçaya genelde darp denildiği gibi her darbin ayrıca ismi vardır, yani bu vuruşlar birtakım kelimelerle ifade edilir. Bunlar “düm, tek, te, ke, tek-kâ, tâ-hek” heceleridir. Düm ve te darbeleri sağ elle sağ dize; tek, kâ ve ke darbeleri sol elle sol dize vurulur. Tâ-hek’te ise tâ hecesinde iki el birden kalkar, hek hecesinde yine iki el beraberce iki dize vurulur, fakat “tâ”da sol elin sol dize kısaca dokunup kalkması gerekir.

Aksak usulü (örnek)

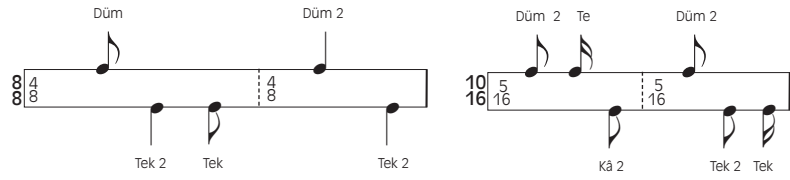

Fahte usulü (örnek)

Genellikle usullerin kuvvetli vuruşuna “düm”, yarı kuvvetli ve zayıf vuruşuna “tek” heceleri getirilir. Ancak bu husus kesin bir kural olmayıp bunun tersi olan usuller de vardır. Diğer heceler ise “tek”in çeşitli şekillerde kullanılmasından ibarettir ve hep zayıf veya yarı kuvvetli zamanı gösterir. Aşağıda verilen örnekte baştaki düm kuvvetli olması gerekirken zayıf zamana getirilmiştir. Kuvvetli zamanla zayıf zamanın yer değiştirmesine “bayım” yahut “senkop” denir.

Düyek usulü (örnek)

Çok eski dönemlerde bu darp isimlerinin yerine “ten, nen, te, ne, ni, tâ” gibi heceler kullanılmıştır. Bunlardan ten, nen, tâ heceleri uzun; te, ne, ni heceleri kısa vuruşları ifade eder. Sonuçta usul vurma kuralı vurulan darbin miktarınca nota okumaktır.

Bir eserin notasının baş tarafında anahtar ve donanımından sonra üst üste yazılmış birtakım rakamlar bulunur. Bunlardan üstteki, usulün kaç zamanlı olduğunu, alttaki ise her zaman için alınan birimi gösterir. Üstteki rakam hiç değişmediği halde usulün ağırlık ve yürüklüğüne göre alttaki birim sayısı değişir. Meselâ 3/8’lik, 3/4’lük, 3/2’lik hep aynı usulü yani semâi usulünü gösterdiği halde yürüklükleri değişiktir. Birim sayısı küçüldükçe

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi usulün vuruşu hiç değişmediği halde mertebe değiştiği için yürüklükleri farklıdır ve 10/8’liğe göre 10/16’lık yürüktür. Bu husus bütün usuller için geçerli bir kuraldır.

Bir usulün en küçük mertebesi o usulün birinci mertebesidir ve mertebeler buna göre sıralanır. Müsiki usullerinde ikilik, dörtlük, sekizlik, on altılık mertebeler kullanılmıştır. Meselâ on zamanlı usulün birinci mertebesi 10/16’lık, ikinci mertebesi 10/8’lik, üçüncü mertebesi 10/4’lüktür. Altı zamanlı usulün birinci mertebesi 6/8’lik, ikinci mertebesi 6/4’lük, üçüncü mertebesi ise 6/2’liktir. On altılık ve sekizlik mertebeler daha çok şarkı, türkü, oyun havası gibi küçük formlarda tercih edilmiştir.

Müsiki tarihi içinde unutulmuş bir kısım usullerin yanında bugün bilinen ve örnekleri günümüze ulaşan Türk müzikisi usulleri zamanlarına göre şöylece sıralanabilir:

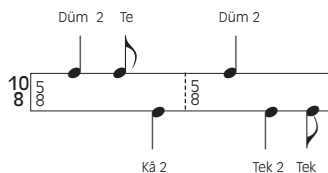
Küçük Usuller:

- 2 zamanlı : Nîm-sofyan usulü
- 3 zamanlı : Semâi usulü
- 4 zamanlı : Sofyan usulü
- 5 zamanlı : Türk aksağı usulü
- 6 zamanlı : Yürük semâi (sengin semâi), mürekkep nîm-sofyan usulleri
- 7 zamanlı : Devr-i hindî, devr-i tûran usulleri
- 8 zamanlı : Düyek, müsemmen usulleri
- 9 zamanlı : Aksak, evfer, oynak, raks aksağı, mürekkep semâi usulleri
- 10 zamanlı : Aksak semâi, lenk fahte, ceng-i harbî usulleri
- 11 zamanlı : Tek vuruş usulü
- 12 zamanlı : Firencîn, nîm-çenber, ikiz aksak, birleşik sofyan usulleri
- 13 zamanlı : Nîm-evsat, şarkî devr-i revânî, Bektaşî devr-i revânî usulleri
- 14 zamanlı : Devr-i revân (Mevlevî devr-i revânî) usulü
- 15 zamanlı : Raksan, Bektaşî raksanı usulleri

Büyük usuller:

- 16 zamanlı : Çifte düyek, fer’, nîm-berefsan, nîm-hafif usulleri
- 18 zamanlı : Türkî darp, nîm-devir usulleri
- 20 zamanlı : Fahte usulü
- 21 zamanlı : Durak evferi usulü
- 22 zamanlı : Hezeç usulü
- 24 zamanlı : Çenber, nîm-sakil usulleri

usulün ritmi ağırlaşır, yani yürüklük, birimi gösteren sayı ile ters orantılıdır. Altındaki bu birim sayısına usulün mertebesi denir.

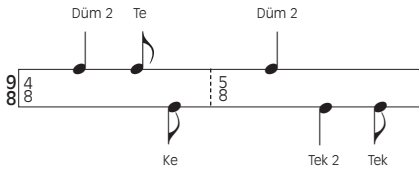
- 26 zamanlı : Evsat, beste devr-i revânî usulleri
 28 zamanlı : Firengî fer', devr-i kebir,
 remel usulleri
 32 zamanlı : Muhammes, hafif,
 berefşan usulleri
 38 zamanlı : Darb-ı hüner usulü
 48 zamanlı : Sakil usulü
 60 zamanlı : Nîm-zencir usulü
 64 zamanlı : Hâvî usulü
 88 zamanlı : Darb-ı fetih usulü

Dizi usuller:

- 120 zamanlı : Zencir usulü
 124 zamanlı : Çehar usulü (çâr usul).

Türk mûsikisinde darbeyn adı verilen bazı büyük usuller de vardır. Bunlar gidişleri birbirine uygun, fakat zamanları farklı büyük usullerden ikisinin, birer, ikişer, üçer defa arka arkaya getirilmesiyle meydana gelen usullerdir (bk. DARBEYN). Küçük veya büyük usuller, bir eserin nota yapısında ölçü çizgisi denilen ve portede yukarıdan aşağı doğru çizilen çizgilerle gösterilir. İki çizgi arasında kalan kısım o eserin ölçüldüğü usulün sadece birini içerir. Gerek küçük gerekse büyük usullerle ölçülen eserlerde o eserin usulünü teşkil eden küçük usullerin her biri portede yine yukarıdan aşağıya çekilen noktali çizgilerle, usulün tamamı ise kalın bir veya iki çizgiyle gösterilir.

Aksak usulü (örnek)

Fârâbî'nin usul ve ikâ' konuları üzerine yazdığı *Kitâbü İhşâ'î'l-İkâ'ât* ve *Kitâbî'l-İkâ'ât* adlı iki eseri bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kantemiroğlu, *Kitâbü İlmî'l-mûsikî alâ vec-hi'l-hurûfât: Mûsikîyi Harflerle Tesbît ve İcrâ İlmînin Kitâbı* (haz. Yalçın Tura), İstanbul 2001, I, 158-161; Suphi Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Musikîsi*, İstanbul 1935, II, 1-5; Rauf Yekta, *Türk Musikîsi*, s. 95-100; Hüseyin Sâdeddin Arel, *Türk Mûsikîsi Nazariyatı Dersleri* (haz. Onur Akdoğu), Ankara 1991, s. 65-83; İsmail Hakkı Özkan, *Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usulleri Kudüm Velveleleri*, İstanbul 2006, s. 606-612; Halil Can, "Türk Musikîsi Usulleri ve Vuruluşları", *MM*, sy. 261-262 (1970), s. 15-17.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

USÛL-i FIKİH

(أصول الفقه)

Fıkıh kaynaklarını
ve bunlardan hüküm çıkarma
yöntemlerini inceleyen
bilim dalı.

Sözlükte "kök, esas, kaide" anlamındaki **asl** kelimesinin çoğulu **usûlün fıkıh** kelimesine izâfe edilmesiyle oluşturulan ve temel İslâmî ilimlerden biri olan **usûlül-fıkıh** "icmâli delilleri ve fıkıh istinbatına ulaştıran kaideleri bilmek" şeklinde tanımlanır. İcmâli deliller dinî hükümlerin meşruiyet kaynağını teşkil eden delillere toplu bakışı, fıkıh istinbatına ulaştıran kaideler de bu delillerden fikhî hükümlerin çıkarılmasında izlenecek metotları (menhec-menâhic) ifade eder. Ayrıca usûl-i fıkıhın amacı, delillerden hüküm elde etme yollarının bilinmesi, usul faaliyetiyle ulaşılmak istenen sonuç da şer'î hüküm olduğundan hüküm kavramının incelenmesi ve buna ilişkin temel meselelere ait teorinin ortaya konulmasını usul ilmi üstlenmiş, belirli kaynaklardan belirli yöntemlerle hüküm elde edecek kişiyle (müctehid) ilgili meseleler de fıkıh usulünde genellikle ele alınan ana konulardan biri olmuştur (usûl-i fıkıhın tanımlarından örnekler ve analizi için bk. Köksal, *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti*, s. 89-97). Fakihi kaynak ve yöntem bilgisi mahiyetindeki usûl-i fıkıh İslâm ilimleri içinde çok önemli bir yer tutar.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra bir yandan vahyin kesilmesi dolayısıyla yeni şer'î-amelî meselelerle ilgili icthadların vahyin denetiminden geçme imkânının kalmaması, diğer yandan müslümanların yeni kültür ve medeniyet çevreleriyle bir arada yaşamak durumunda kalmaları sebebiyle dinî-hukukî alanla ilgili amelî meselelerde nitelik ve nicelik yönünden büyük artış ve çeşitlilik meydana gelmesi icthad faaliyetinin yeni bir ivme kazanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Âlim sahâbilerin dinî-hukukî içerikli olaylar hakkında ileri sürdükleri farklı görüşlerden hangisinin esas alınacağını belirleyen bir merci yoktu ve bu husustaki temel kabule göre her icthad teorik planda geçerliliğini koruyordu. Ancak uygulamada bunlardan birinin esas alınması gerektiğinden insanlar dinî yaşantılarında genellikle bölgenin önde gelen âlimlerinin görüşlerine uyuyor, toplumu ilgilendiren konularda kamu otoritelerince bir tercih yapılıyordu. Yöneticiler tercihlerinin sağlıklı olması açısından önemli gördükleri meselelerde istişareler-

de bulunuyor, şûra kuralları çerçevesinde yürütülen bu görüşmelerin ardından ulaşılan sonuç, katılanların fikir birliği varsa daha sonra geliştirilen terminolojiye göre bir tür icmâ niteliği kazanıyordu. Fakat bütün fikhî meselelerde görüş birliği sağlanması bir yana bunların şûra konusu yapılması bile mümkün değildi. Ehli taraftan yerinde yapılan icthadlar geçerli kabul edildiğinden görüş farklılığının çokluğu toplumda bir rahatsızlık meydana getirmiyor, uygulamada da hukuk güvenliği açısından önemli sıkıntılar yaşanmıyordu. Yine bu dönemde icthadların dayanaklarının açıklanmasına ve farklı görüş sahiplerinin kendi haklılıklarını ortaya koymasına imkân verecek düzenli müzakere ortamları henüz oluşmadığından sahâbe arasında zaman zaman bu yönde tartışmalar meydana gelse de pratik sonuçla ilgili tercihten sonra artık o meseleye dair teorik bir inceleme çalışması yapılmıyordu. Zira Resûlullah'ın mektebinde yetişmiş olanın sahâbeye kazandırdığı nitelikler böyle bir yönelişi gerekli kılmadığı gibi pratik hayatın gerekleri ve akışı henüz bu tür bir çalışmaya da imkân vermiyordu. Buna karşılık İslâmiyet'i öğretmek üzere değişik bölgelere yayılan sahâbiler bir yandan geniş kitleleri aydınlatırken diğer yandan öğrenci gruplarına eğitim veriyor, böylece Hz. Peygamber'in söz ve uygulamaları hakkında kısmen farklı bilgilere ve nasların (Kur'an ve Sünnet'teki ifadeler) yorumlanması konusunda farklı eğilim ve anlayışlara sahip ilim halkaları oluşuyordu.

Tâbiin döneminde durum değişmiş, entelektüel odak noktaları belirginleşmeye başlamıştı. Dinî meselelerle ilgili kaynak ve yöntem bilgisi konusunda sahâbe devrinde oluşmaya başlayan farklı anlayış ve eğilimleri belirtmek için "ehl-i Hicâz" ve "ehl-i İrâk" şeklindeki coğrafi adlandırma yanında "ehl-i eser" ve "ehl-i re'y" şeklinde soyut bir anlatıma yönelme ekolleşme sürecinin hızlandığının açık bir göstergesiydi. Ancak her iki adlandırma fıkhîtaki tavırla sınırlı olmadığı gibi bu gruplara nisbet edilen âlimler rivayete veya re'ye önem verme derecesi bakımından aynı anlayışa sahip değildi ve bu isimlendirmeler sadece iki ana çizgiyi belirtmekteydi. Tâbiin ve tebeu't-tâbiin dönemlerinde bütün zamanını ilim öğrenme ve öğretme yanında benimsenen veya karşı çıkılan görüşlerin temellerini teorik incelemeye tâbi tutmaya ayıran ilim halkaları teşekkül edince fikhî hükümlere dayanak kılınan rivayetlerin ve dinin iki ana kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'ten sonuç çıkarmada izlenen yöntem-

USÛL-i CEDÎD

(bk. CEDİDCİLİK).